

Віталій ВИЗДРИК

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Досліджено економічну політику Польщі в аграрному секторі на західноукраїнських землях у 20–30-х роках ХХ ст. Вказано, що вона передбачала переселення з етнічних польських земель цивільних і військових осадників та створення фермерських господарств, що мали стати соціальною опорою уряду на східних і південно-східних територіях Польщі. Зазначено, що така політика не лише не зупинила процесу дрібнення та зубожіння селянських господарств, але й загострила соціальні і національні протиріччя серед українського та польського населення краю.

Ключові слова: Західна Україна, фермерське господарство, колонізаційний режим, аграрне осадництво, аграрні реформи.

Розбудова незалежної Української держави вимагає глибокого вивчення і критичного осмислення суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що відбувалися на західноукраїнських землях міжвоєнного періоду. Пропоноване дослідження стосується періоду 1921–1939 рр., коли їх частина входила до складу Польщі. Цей відносно короткий у хронологічному плані період, надзвичайно насичений подіями в суспільно-політичному й економічному житті краю. Один з основних соціально-економічних чинників Польської держави – розвиток сільського господарства регіону. Владна політика була спрямована на реформування аграрного устрою, формування земельного ринку, виникнення самостійних господарств різних типів, розвиток товарно-грошових відносин. Паралельно з перебудовою аграрного устрою польський уряд розпочав колонізацію західноукраїнських земель. Водночас аграрна реформа загострила соціальні та національні відносини в Західній Україні.

Тематика недостатньо висвітлена в науково-історичній літературі, як в узагальнювальних працях з історії України та Польщі, так і у спеціальних дослідженнях. Радянська історіографія аграрну політику польського уряду на західноукраїнських землях трактувала як буржуазну, критикувала за непорушність засад приватної власності на землю та індивідуального господарства. Насамперед розглядала питання парцеляції та осадництва¹. За умов незалежності України досліджували національно-політичні проблеми краю. Аграрну політику Польської держави розглядали як засіб поневолення

¹ Історія народного господарства Української РСР. – Київ: Наукова думка, 1984. – Т. 2: Створення соціалістичної економіки (1917–1937 рр.). – 439 с.; Історія селянства Української РСР: у 2 т. – Київ: Наук. думка, 1967. – Т. 2: Від Великого Жовтня до наших днів. – 534 с.

українського народу². Сучасна польська історіографія оцінює урядову політику з погляду економічної ефективності. У ній не взято до уваги політичних і соціально-економічних наслідків аграрної колонізації для українського населення краю³.

У статті спробуємо проаналізувати основні напрями та методи реалізації польської аграрної політики на західноукраїнських землях та її наслідки для соціально-економічного розвитку краю. Розглянемо основні її етапи, зокрема осадницьку колонізацію.

Польська урядова аграрна політика на західноукраїнських землях ставила перед собою такі основні завдання: освоєння зруйнованих війнами сільськогосподарських угідь; збереження поміщицьких маєтків; передачу розпарцельованих земель польським осадникам; вирішення проблеми аграрного перенаселення на етнічних польських землях; здобуття підтримки та довіри з боку польського населення без урахування економічної доцільності; інтеграцію українських земель в єдиний господарський організм, де українське село розглядалося як резерв дешевої робочої сили й сільськогосподарської продукції. За таких умов реалізація аграрної політики насильницькими методами, нехтування інтересами непольського селянства, яке становило більшість, заздалегідь ставили сільське господарство краю в нерівноправне становище. Тому для Польської держави аграрне питання в Західній Україні було проблемою не тільки соціально-економічною, а й політичною, зумовленою тим, що національно й соціально поневолене українське селянство самовіддано боролось як за землю, що перебувала здебільшого у володінні польських поміщиків, так і проти польської анексії краю.

Докорінної перебудови вимагала господарська структура польського та західноукраїнського сіл. У невеликій кількості поміщицьких господарств зосередилось близько половини земель і сільськогосподарських угідь, а дрібні селянські господарства відчували земельний дефіцит. Впроваджуючи земельну реформу від 10 липня 1919 р., польський уряд хотів розширити та зміцнити господарства фермерського типу. Виступаючи перед чиновниками окружного земельного управління у Львові 5 вересня 1926 р., міністр аграрних реформ Польщі В. Станевич наголосив, що “заможне, задоволене селянство на сході буде найліпшим оборонним валом, що захищає Польщу, а разом із нею і всю Західну Європу від гасел, проголошених на Сході”⁴. Фермерсько-поміщицька земельна реформа реалізовувалася в Західній Україні через парцеляцію та польську осадницьку колонізацію, а впроваджували їх окружні земельні управління, Державний сільськогосподарський банк або самі власники поміщицьких маєтків. Залежно від того, хто проводив, офіційна статистика розрізняла три види парцеляції: державну, банківську і приватну. Під поняттям парцеляції польське земельне законодавство розуміло викуп землі у приватних власників понад встановлену законом земельну норму та її подальший продаж ділянками (парцелями) дрібним

² *Васюта І.* Галицько-волинське село між світовими війнами / І. Васюта. – Львів: Каменяр, 2010. – 507 с.; *Злупко С.* Економічна думка України / С. Злупко. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 496 с.

³ *Jonca K.* Dzieje gospodarcze Polski do 1939 roku / K. Jonca. – Wrocław: W-wo uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. – 342 s.; *Landau Z.* Tomaszewski historii gospodarczej Polski 1919–1939 / Z. Landau. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1971. – 321 s.; *Torzecki R.* Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / R. Torzecki. – Krakow: W-wo Literackie, 1989. – 467 s.

⁴ *Staniewicz W.* O program agrarny w Polsce i jego wykonanie. Mowy i przemowienia (1926–1928) / W. Staniewicz. – Warszawa, 1928. – S. 33.

власникам нібито з метою ліквідації аграрного перенаселення. Якщо проаналізувати співвідношення трьох видів парцеляції, то виявляється, що з 1919 по 1935 р. у Східній Галичині державою розпарцельовано 835 га землі, сільськогосподарським банком – 1046 га і приватними особами – 313 685 га. Звідси бачимо, що основна частка землі продавалася через приватну парцеляцію самими землевласниками⁵.

Аграрна політика польського уряду була розрахована на те, щоб у Західній Волині, Західній Білорусі, Віленщині та Східній Галичині зберегти земельну власність польських поміщиків, зменшивши розмір їхнього землеволодіння; на залишках панської землі створити зразкові господарства фермерів із польських осадників, які повинні були стати соціальною опорою польської влади на західноукраїнських землях. Так уряд намагався пом'якшити аграрне перенаселення в Польщі. Осадницька колонізація на західноукраїнських землях відбувалася під гаслом здійснення “історичного обов’язку культурної і цивілізаторської місії на Сході”⁶.

Так, у 1921 р. Львівське крайове управління підготувало реферат, в якому обґрунтувало необхідність планомірного насадження господарств польських колоністів на західноукраїнських землях. Також передбачало проведення сільськогосподарської колонізації так, щоб осадники не могли асимілюватися з українським населенням і мали можливість паралізувати їх національно-визвольний рух. У документі зазначалося: “...засновуючи колонії, ми одержимо якщо не кількісну перевагу, то, по меншій мірі, такий великий процент польського населення у цілих групах повітів, з’єднаних територіально між собою, що незрівнянно зросте їх протидія національній масі на значних просторах краю”⁷.

Запровадження військового осадництва вздовж польсько-радянського кордону безпосередньо залежало від політичних планів відродженої Польської держави на Сході. З цього приводу Ю. Пілсудський вимагав, щоб “земля на Сході перейшла у власність тих, хто зробив її польською”⁸. Для контролю над аграрною колонізацією були створені: Земельний національний суд, який стежив, щоб земля потрапляла у володіння польських власників під час парцеляційного поділу; крайова комісія з обігу землі, що перебувала у Львові; Головне земельне управління у Варшаві, яке надавало право проводити парцеляцію як приватним особам, так і парцеляційним товариствам та банкам. Із метою реалізації аграрної політики на західноукраїнських землях сейм ухвалив низку законів: про утворення колонізаційного фонду, якому уряд виділив 70 млн марок; про тарифні пільги колоністам на залізницях; про фонди, які забезпечували фінансування земельної реформи⁹. Уряд планомірно здійснював сільську колонізацію в південно-східних і східних окраїнах Польщі. Так, до 30 червня 1920 р. у 30 повітах Східної Галичини розпарцельовано 69 тис. га землі. Колонізаційний процес набув широкого розмаху після 1921 р., коли 160 тис. га земельних угідь перейшло до польських колоністів, що прибули у Східну Галичину.

Для практичного здійснення військово-колонізаційної політики у грудні 1920 р. польський сейм ухвалив т. зв. “кресові закони”, які передбачали надання землі

⁵ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 5. – Арк. 1–4.

⁶ Там само. – Оп. 10. – Спр. 1412. – Арк. 24–25.

⁷ Там само. – Арк. 25–26.

⁸ Там само. – Арк. 26–27.

⁹ Польська колонізація Галичини. – Відень: Український прапор, 1921. – С. 9.

солдатам польського війська, а інваліди та заслужені учасники радянсько-польської війни могли безкоштовно отримати з державного фонду до 45 га. А також осадникам безкоштовно надавався будівельний матеріал й інвентар. Усі інші учасники війни могли придбати землю з державного фонду за невелику суму. Ця сума дорівнювала вартості 30–100 кг жита за 1 га в рік із внесенням її протягом 30 років, починаючи з 5-го року після придбання. Зі 100 тис. тих, хто хотів отримати землю, на початок 1923 р. Міністерство військових справ Польщі відібрало 29 597 “заслужених офіцерів і солдатів”¹⁰. До кінця 1922 р. у східних воєводствах було виділено 111,8 тис. га земельної площі для 8 732 військових осадників, які отримали найкращі землі під невеликі державні субсидії та дешеві кредити. За даними Центрального союзу військових осадників на початок 1923 р. вони також отримали безкоштовну державну допомогу в розмірі 2 022 тис. дол. для створення фермерських господарств¹¹. У звітах Міністерства сільського господарства за 1933 р. відзначалося, що на західноукраїнських землях налічувалося 7 828 дворів військових осадників. На відміну від інших східних воєводств, на Західній Волині військових поселенців забезпечували землею найкраще – кожен із них отримав у середньому по 31,5 га¹².

Крім військових осадників, упродовж усього міжвоєнного періоду систематично проводилася сільська цивільна колонізація. Для керівництва справами цивільних осадників у Львові було створений Союз осадників, філії якого діяли в усіх воєводських центрах Східної Галичини та 41 повіті. Їх вербували з польських селян і надавали землі на загальних підставах, тим самим загострюючи земельну тісноту українських селян, особливо в південно-східних воєводствах. За даними Мало-польського сільськогосподарського товариства на 1926 р. у 37 повітах Львівського, Тернопільського і Станіславівського воєводствах було створено 10 037 господарств польських цивільних осадників, що прибули сюди з центральних воєводств Польщі. Кожен із них у середньому придбав 7,6 га орної землі, пасовищ, лісів¹³. На відміну від воєнного осадництва, яке забезпечувалося землею за рахунок держави, цивільні колоністи купували ділянки за ринковими цінами.

Одним із головних наслідків “парцеляції” стало різке підвищення ціни на землю в Галичині. Купити її могли люди середнього достатку або поляки, які отримували державний кредит зі значними знижками. Незважаючи на перенаселеність і гостру нестачу землі, польські переселенці отримували кращі ділянки, а в деяких повітах продавати землю українцям було суворо заборонено¹⁴.

Необхідно зазначити, що до середини 20-х років, коли ціни на землю були найнижчими за міжвоєнний період, польська аграрна колонізація проводилася найактивніше. Результат її, на думку чиновника Львівського окружного земельного управління, став можливим “завдяки патріотичній позиції польського поміщицтва”,

¹⁰ ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 1412. – Арк. 25.

¹¹ Там само. – Арк. 25–26.

¹² Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 43. – Оп. 1. – Спр. 414. – Арк. 151.

¹³ Там само. – Спр. 54. – Арк. 513; *Васюта І.* Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз’єднання (1919–1939) / І. Васюта. – Львів, 1978. – С. 20.

¹⁴ *Madajczyk Cz.* Burżuazyjno-obszarnicza reforma rolna w Polsce (1918–1939) / Cz. Madajczyk. – Warszawa, 1956. – S. 268–269.

яке діяло за принципом, що “польська земля повинна перейти в польські ж руки”¹⁵. У грудні 1925 р., після прийняття нового закону про виконання земельної реформи, уряд, йдучи на поступки українському селянству, збільшив останньому можливість купувати землю на парцеляційному ринку, при тому не обмежуючи процесу насадження польського осадництва. Користуючись підтримкою Польської держави, військові осадники й цивільні колоністи одержали можливість вести господарство ринково-підприємницького типу. Незаможні ж колоністи перебували в неменшій нужді, ніж місцеве населення. Тому важкі умови життя і праці підштовхували їх до продажу своїх господарств та повернення до попереднього місця проживання. А із заможних осадників призначалися солтиси, війти й інші представники державної влади на місцях. Для місцевого українського населення осадники були символом пансько-польської влади, яка експлуатувала їх.

Відомі факти, що багато польських переселенців, які набули статусу цивільних колоністів, придбали землю із спекулятивною метою. За інформацією поліції Підгаєцького повіту Тернопільщини, влітку 1926 р. “розпочався рух серед осадників повіту... до продажу набутої землі і повернення на захід”, де ціна моргу становила 80 дол., тоді як тут – 100 дол.¹⁶. Спекуляція осадників землею в деяких місцевостях набрала розмаху. Так, у Самбірському повіті зникли не тільки окремі господарства, а й цілі колонії. Цим скористалося українське населення, яке, отримуючи позички в українських інституціях, спромоглося викупити ці землі, але за цінами, вищими від ринкових.

Зменшення кількості переселенців із Польщі на Західну Україну відбулося через зріст цін на землю після грошової реформи 1924 р. А також внаслідок розорення, причиною якого була економічна криза 1929–1933 рр., та земельних спекуляцій майже чверть польських цивільних колоністів залишили колонії. Їх землі перейшли у власність українських селян і покупців інших національностей. Так, із 1933 по 1934 р. 3 372 платоспроможних українців та реемігрантів придбали 18,5 тис. га осадницької землі. Українські селяни спромоглися купити і більшу частину земельної площі під час проведення сусідської парцеляції, яка призначалася для укрупнення господарств корінного сільського населення. Протягом 1919–1934 рр. держава та землевласники розпарцелювали у Східній Галичині 315 566 га, з яких 26 % площі перейшло до польських осадників, 7,4 % – до місцевих польських селян, а решта 66,6 % – до українських селян і сільськогосподарських робітників¹⁷. За 15-річне проведення реформи у власність українського селянства трьох південно-східних воєводств перейшло три чверті, тобто 72,5 %, земельної площі розпарцельованої польськими землевласниками та державою землі. Незважаючи на кризу колонізаційної практики, уряд не відмовився від методичного насадження на Східних кресах польського осадництва, вважаючи його головним чинником внутрішньої та зовнішньої безпеки країни. Крім економічних мотивів, подальше зміцнення осадництва на цих територіях мало б паралізувати розвиток національно-визвольного руху на західноукраїнських землях. Більше половини польських колоністів, що прибули до Східної Галичини, розміщено

¹⁵ ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 37.

¹⁶ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 231. – Оп. 5. – Спр. 2130. – Арк. 10.

¹⁷ ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 61–62.

на родючих землях Тернопільського воєводства, тобто 51,2 % від загальної кількості. Основним центром польської колонізації у Львівському воєводстві був Львів. Спостерігався великий приріст польського населення в околицях Сокаля, Радехова та вздовж залізничної магістралі Ярослав–Перемишль–Львів–Тернопіль–Підволочиськ.

Внаслідок інтенсивного проведення сільської й міської колонізації на західно-українських землях зростає кількість населення католицького віросповідання. Так, частка католиків на 1931 р. у Станиславівському воєводстві становила 16,6 %, у Львівському і Тернопільському – 43 % загальної кількості населення краю¹⁸. Однак такі темпи приросту польського населення не задовольняли державних чиновників. Так, за матеріалами обстеження відділ сільськогосподарських і аграрних реформ Львівського воєводського управління для Міністерства сільського господарства зазначав: “При сучасному постійному прирості польського населення шляхом мирної еволюції рівновагу над українцями зможемо одержати лише через 25–30 років. Але безпека держави і польські державні інтереси вимагають від нас, щоб у цих воєводствах не тільки досягнути рівноваги, а й переваги польського населення над українським..., бо тільки з моменту одержання переваги римо-католицького населення над греко-католицьким зазнає принципових змін наше становище в цій частині держави”¹⁹.

Отже, незважаючи на великі пільги, надані осадникам, охочих переселитися на схід виявилось мало. Так, спілка “Земельного парцеляційного товариства” у Львові, що займалася переселенням осадників до Східної Галичини, інформувала польський уряд, що навіть вигідні умови купівлі ділянок на сході під час парцеляції товариством й опіка над осадниками на місці, різниця цін на землю, яка дозволяє збільшити володіння землею у відношенні один до трьох – усе це не переконливий аргумент для переселення. Від 1935 до середини 1938 р. товариство спромоглося переселити лише 201 сім’ю. Такий стан справ можна пояснити не тільки прискіпливим відбором претендентів на осадників, а й посиленням опору українського населення політиці колонізації.

Аналіз проведення земельної реформи в міжвоєнний період дає змогу зробити висновок, що від початку і до кінця її реалізації в українських землях переслідувалися не тільки економічні, але й політичні цілі, розраховані на зміцнення польського режиму у Східній Галичині та Західній Волині, через переселення сюди з етнічних польських земель великої кількості військових і цивільних колоністів, а також переведення у статус осадників місцевих поляків, серед них українізованої колишньої польської дрібної шляхти. Вражає безперервність та масштабність парцеляції і колонізації, обсяги яких залежали від коливання ринкових цін на землю. Найінтенсивнішим періодом колонізації були 1920–1923 рр., коли гіперінфляція та допомога уряду дозволила за безцінь придбати земельні ділянки. Навпаки, на 1926–1930 рр., коли ринкові ціни на землю стрімко зросли і зменшився приплив польських переселенців, припадає майже половина всієї частки українських покупців, які прагнули за будь-яку ціну придбати землю, не зупиняючись перед кабальними умовами лихварів й кооперативними банками. Простежувався дискримінаційний підхід щодо українських селян і в пересічному розмірі набутих ділянок. Найбільші придбали

¹⁸ ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 46.

¹⁹ Там само. – Арк. 47.

покупці єврейської національності в середньому по 5 га землі на двір. У середньому площа одного польського колоніста становила 2,59 га, тоді як український селянин спромігся придбати лише 1,19 га. Головний ринок землі, з його спекулятивними цінами, був малодоступний для більшості українських селян. Соціально-економічна урядова політика щодо українського села призводила до масової еміграції українців за кордон у пошуках будь-якого заробітку та кращого життя. На їх місце прибували поляки – нерідко носії польського шовінізму. Новітня польська колонізація на західноукраїнських землях пригнічувала життєві інтереси її справжнього господаря – українського селянина, який у поті чола століттями обробляв цю землю, терплячи гноблення зайшлих і доморощених поневолювачів.

Антиукраїнська політика держави налаштовувала вороже мільйони місцевого українського населення. Незважаючи на розуміння серед значної кількості польських політиків і вчених шкідливості таких заходів для інтересів держави, протягом усього міжвоєнного періоду осадницька колонізація краю залишалася головним напрямом аграрної політики. Заходи керівництва Польщі в аграрному секторі суттєво не вплинули на зміну соціальної структури східногалицького села. Якщо в 1921 р. група господарств із володіннями до 2 га становила 48,7 %, то в 1931 – 37,3 %, до 5 га – відповідно 32,8 % та 39,5 %, до 10 га – 14 % та 18,2 %, до 20 га – 3,8 % та 4 %, а до 50 га – 0,7 % та 0,6 %. Але власне остання група господарств займала в 1931 р. 52,6 % всіх сільськогосподарських угідь²⁰. Так, внаслідок аграрної реформи велика земельна власність на західноукраїнській території залишалася, по суті, недоторканою.

Отже, великодержавна аграрна політика польської адміністрації, економічні та національні утиски спричинили загострення земельної проблеми українського селянства і міжнаціональне протистояння на селі. Політика планомірного насадження польського осадництва й колонізації на західноукраїнських землях активно сприяла посиленню національного гноблення українського селянства, що стало однією з головних причин розвитку українського визвольного руху.

Узагальнення та впровадження на практиці історично-економічного досвіду розвитку ринкової економіки на західноукраїнських землях – важливе загальнонаціональне завдання, яке потребує подальших досліджень.

Виталий Выздрок. Особенности реформирования сельского хозяйства в Западной Украине в междувоенный период

Исследовано економічну політику Польщі в аграрному секторі на Западній Україні в 20–30-х гг. ХХ в., котрою було передбачено переселення з етнічних польських земель громадянських і воєнних осадників, створення ними фермерських господарств, котрі повинні були стати соціальною опорою уряду на східних і південно-східних окраїнах Польщі. Така політика не тільки не зупинила процес роздроблення і обнищення крест'янських господарств, але й обострила соціальні і національні протиріччя між українським і польським населенням краю.

Ключевые слова: Западная Украина, фермерское хозяйство, колонизационный режим, аграрное осадничество, аграрные реформы.

²⁰ Історія українського селянства: у 2 т. – Київ: Наукова думка, 2006. – Т. 2. – С. 227.

Vitaliy Vyzdryk. Agricultural reform in Western Ukraine in the interwar period

The article analyses agrarian policies of interwar Poland on the territories that constitute contemporary Western Ukraine. It argues that they were aimed at strengthening Polish colonisation. Thereforms involved relocation of civilian and military colonists from ethnic Polish lands to Polish Eastern and South-Eastern regions, as well as establishment of new farms, that received social support from the central Government. However, new agricultural policies did not stop the process of peasants' pauperisation. Instead, they exacerbated social and national contradictions between the Ukrainian and Polish people of the region.

Key words: Western Ukraine, agriculture, farms, colonisation, agrarian reform.